MIRZAMURAT MAMBETULLAEVTIŃ KERDER MÁDENİYATINA TİYİSLİ KÚYİK QALA ESTELİGİNDEGİ İZERTLEWLERİ HAQQINDA

Sultaniyazov A.Q.
Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
"Arxeologiya" qánigeligi 2-basqısh magistrantı

Kúyik qala esteligi Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Shımbay rayonınıń, Shımbay qalasınan 40 km arqada jaylasqan. Ol barlıq tárepinen tegis shól tegisligi menen oralǵan Qusxana tawınıń janındağı pás tóbelikke qurılǵan. Bir qatar orınlarda tegislik Amudarya deltasınıń kanalları arqalı kesip ótiledi, ol jerdi jergilikli xalıq Qaraózek atı menen ataydı. Kúyik qala jáne onıń átirapı ótken zamanda tábiyǵıy Qaraózek kanalınan tısqarı Shortanbay (Orta ásir Kerder), Ishan-jap, Bek-jap, Arzı-jap kanalları arqalı suwǵarılǵan.

Kúyik qala esteliginen 3-5 km batısda, Qusxana tawınıń biyikliklerinde Kúyik qala esteliginiń ossuariyalıq qoyımshılıqları bar. Kuyik qala hám ossuariyalıq qoyımshılıqları 1928 jılda tabılǵan. Onı etnograf A. A. Melkov, ol jerdegi estelikten ılaydan islengen ıdıs buyımlar hám teńgeler úzindilerin jıynap atırǵan waqıtta tapqan. [2.Якубовский А.Ю. Городище Миздахкан «Записи коллеги востоковедов». Т. V. Л., 1930. С. 564.] 1956 jılda estelikte SSSR ilimler akademiyası Xorezm arxeologiya-etnografiyalıq ekspediciyalarınıń arxeologiyalıq-etnografiyalıq toparı tárepinen qayta izertlewler ótkerildi. Estelikte baqlaw qazıw jumısları alıp barıldı, bul arqalı esteliktiń ulıwma sánesin anıqlaw, onıń topografiyasınıń birinshi xarakteristikasın beriwge, sonıń menen birge, bir neshe qurılıs qatlamlarǵa bólingen úsh metrli materiallıq qatlam bar ekenligin anıqlawǵa múmkinshilik berdi. Sonıń menen birge, ossuariy qoyımshılıǵı úyrenildi. Kúyik qala esteligi kerderlilerdiń erte orta ásirlerdegi iyeliklerıniń mákan-jaylarınan biri ekenligi shama etiledi

1961 jılda estelikte qazıw jumısları ÓzR FAN QQ Tariyx, til hám ádebiyat institutı (buringı Ózbekstan Respublikası ilimler akademiyası Qaraqalpaqstan bólimi Tariyx, arxeologiya hám etnografiya institutı) arxeologiyalıq toparı tárepinen dawam ettirildi.) hám 1967 jılda estelikte joybarlastırılǵan aerofoto súwretke alıw ámelge asırıldı. 1961 jılda alıp barılǵan qazıw jumısları nátiyjeleri hám 1967 jılda aerofoto súwretke alıw nátiyjeleri V. N. YAgodinniń maqalasında sáwlelendirilgen. 1997, 2002-2003, 2006 jıllarda Ájiniyaz atındağı Nókis mámleket pedagogika institutı arxeologiyalıq toparı tárepinen estelikte izerlew jumısları alıp barıldı. Bul izertlew dawamında esteliktiń topografikalıq jobası alındı, esteliktiń stratigrafiyası hám topografiyası boyınsha jańa maǵlıwmatlar jıynaldı.

Topografiyası : Kúyik qala - shama menen 44 gektar maydanǵa iye bolǵan, erte orta ásirlerdegi eń úlken qalalardan biri bolıp esaplanadı. Ol tártipsiz joybarda salıngán hám diywalları gerbish penen órilgen bolıp, onıń sınǵan sızıǵı tóbeliktiń konturların suwretlep beredi. Kúyik qalanıń topografiyası dúzilisi jaǵınan oǵada quramalı bolıp, esteliktiń derlik pútkil aymaǵındağı qayta islewler jawın suwı hám samal tásirinde onıń relyefi tegislenip ketken. Bulardıń barlıǵı jer ústinde esteliktiń topografiyasın súwretke alıwǵa hám deshifrovkalawǵa imkaniyat bermeydi. Sol ushın 1956 jıldağı Xorezm arxeologiya etnografiya ekspediciyası tárepinen alınǵan aerofoto suwretler, 1967 jılı Ózbekistan ilimler akademiyası Qaraqalpaqstan bólimi arxeologiya bólimi tárepinen alıp barılǵan izertlewler tiykarında Kúyik qala topografiyasın úyreniw ushın keń múmkinshilikler jaratıldı.

1956 jıldağı Xorezm ekspediciyası xızmetkerleri tárepinen alıp barılǵan izertlewler boyınsha, estelik maydanı 41 gektardı quraydı dep esaplaǵan, al V. N. Yagodin, aerofoto súwretlerge tiykarlanıp,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

estelik maydanın 27 gektarǵa qısqartırǵan. Biraq, topografiyanı tolıq úyreniw arqalı, V. N. Yagodinniń nomerleri ólshemleri az bolıp shıqtı, buǵan anıqlıq kiritetuǵın bolsaq, izertlewshi shaxristannıń qublasında jaylasqan bekiniske iye emes rabad esapqa alınbaǵan, ol jerde zárúrli materiallıq estelikler gúzetilgen, keramika materialları hám oǵada kóp xojalıq shıǵındılar ushırasadı. Qonıstıń qubla-batıs shegarası jawın suwı menen juwılıp ketken.

Bunnan tısqarı, 2000 jılda alıp barılǵan izertlewler dawamında esteliktiń arqa-batıs hám batıs jan bawırlarında 6 -8 gektar maydanǵa iye qala qoyımshılıǵı ashıldı. Sonday etip, Kúyik qaladaǵı materiallıq qatlamnıń taralǵan ulıwma maydanı erte orta ásirlerdegi qalası kólemine jetip, derlik 44 gektardı quraydı. Estelik dúzilisi jaǵınan oǵada quramalı. Ol anıq belgilengen altı bólekten ibarat : batıs citadel, shıǵıs citadel, arqa shaxristan, arqa háwli, qubla mákan-jay hám qoyımshılıq.

Batıs citadel tórtmúyeshli planda bolıp, ulıwma maydanı 1,8 gektar, tárepleri dúnya táreplerine jóneltirilgen. Onıń shıǵıs múyeshi Shıǵıs citadeldiń batıs diywalına tutasqan. Citadeldiń diywalları derlik pútkilley wayran bolǵan, olar relyefte gúzetilmegen, olar tek hawadan hám aerofoto súwretlerden kórinedi. Batıs citadeldiń perimetri boylap keń jaqtılıq sızıǵı menen ajralıp turadı, onıń astında citadeldi qorshap turǵan qándek qaldıqları bar.

Shıǵıs citadel shaxristannıń arqa-shıǵıs múyeshinde jaylasqan bolıp, planda trapeciya formasında bolıp, onıń qaptal tárepleri dúnya táreplerine jóneltirilgen. Arqa tárepiniń uzınlıǵı 176 m, qubla tárepi 195 m, shıǵıs tárepi 146 m, batıs tárepi 140 m. Ulıwma maydanı 2,6 gektardı quraydı. Citadeldiń bálentligi 1,5 - 2 m iye, oǵada wayran bolǵan gerbishten órilgen diywallar menen qorshalǵan. Onıń múyeshleri minarlardıń wayran bolıwı nátiyjesinde payda bolǵan tóbeliklerge aynalǵan. Minarlar joba boyınsha tamshı tárizli formasında islengen. Kúyik qala barlıq basqa topografikalıq komponentlerinen ayrıqsha túrde citadeldiń relyefi anıq kórsetilgen. Citadeldiń ishki maydanı relyefinde hesh qanday joybarlastırılǵan izlerdiń belgisi saqlanıp qalmaǵan, biraq onıń izlerin sırtqı qara reńi menen ajıratıp kórsetiw múmkin; qazıw jumıslarısız qandayda bir anıq sistemanı ornatıw múmkin emes edi. Citadeldiń dárwazaları qubla diywaldıń ortasında jaylasqan. Dárwazanıń keńligi 7,5-8 m bolǵan diywaldaǵı ápiwayı ótkelge uqsaytuǵın edi. Dárwazanıń shıǵıs tárepinde diywalda uzınlıǵı 3 m, keńligi 2,7 m bolǵan tórtmúyeshli bólme bolǵan. Onıń polı saqlanıp qalmaǵan. Úlken bolmaǵan qatlam astında gerbishten órilgen blok bar. Dárwazanıń arǵı tárepinde bunday bólme yag'nıy ójireniń basqa tárepinen kiretuǵın dáwaza tabılmaǵan. Citadeldiń qubla tárepindegi diywalda jaylasqan dárwaza bekiniske iye emes qonısqa qaray alıp baradı.

Shaxristan joybar boyınsha - tuwrı emes tórtmúyeshli bolıp, onıń qaptal tárepleri dúnya tápeplerine jóneltirilgen. Ol shıǵıs citadelden qubla-batısta tegis tóbelikte jaylasqan bolıp, eki tárepi tóbeliktiń tik qubla hám shıǵıs qaptal janbawırına qaraǵan. Bir payıtları háwlini qorshap turǵan diywallar házir derlik pútkilley juwılıp ketken. Arqa tárepi 280 m, shıǵıs tárepi 300 m, qubla tárepi 296 m, batıs tárepi 340 m. Shaxristannıń qubla-batıs bólegi qalǵan bólimlerinen bir az kóterilip, bálentligi 1,5-2 m di quraydı. Shaxristannıń ústingi tárepin úyrene otırıp, onıń ústindegi qurılıslardıń hár qıylı dáwirlerge tiyisli ekenligi anıqlanǵan. Olardıń jaylasqan jaylarında qazıw jumıslarısız qandayda bir sistemanı ornatıw múmkin emes. 2002, 2005, 2006 jıllarda shaxristannıń onsha úlken bolmaǵan jerlerinde alıp barılǵan qazıw jumısları nátiyjesinde, qorǵanıw diywalları, turar jayları hám xojalıq imaratları anıqlanǵan.

Arqa háwli tóbeliktiń arqa janbawırında jaylasqan bolıp, háwliniń ulıwma maydanı 7 gektardı quraydı. Arqadan, shıǵıstan hám batıstan háwli aymaǵı doǵa tárizli diywal (eni 5-6 m) menen qorshalǵan bolıp, onıń konturları relyefi menen anıqlanǵan. Diywal derlik pútkilley juwılıp ketken, tek ǵana

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

mikrorelyefde saqlanıp qalǵan, bul onı aerofoto súwretlerde kórsetedi. Diywal qam gerbishten (34 x36x8-10 sm) órilgen. Háwli maydanında hesh qanday joybarlastırılǵan belgilerdiń izleri joq. Tuwrı tórtmúyeshli, súyir-sopaq formada bolǵan yamalar, mádeniy qatlamlar menen toltırılǵan, onda kómirli kúl qaldıqları hám de júdá kem ushıraytuǵın gúlal ıdıslardıń úzindisi hám haywan súyekleri bar.

Aytıp atırǵan háwliniń qubla - shıǵıs múyeshinde 0,4-12 sm qalıńlıqtaǵı jergilikli kúygen qum-kúl qatlamları ushırasadı. Qatlamda ılaydan islengen ıdıs buyımlar, haywan súyekleri hám geyde metall buyımlardıń úzindileri ushrasadı. Bul jerda 1961 jılda V. N. Yagodin bir topıraqqa kómilgen qoyımshılıqtı tapqan. [1.Ягодин В.Н. Кердерское поселение Куюк-кала. Историческая топография и хронология // Археология Приаралья. Вып. 2. – Ташкент: 1984. – С.56. Рис. 4] 2006 jılda № 1, 2-sanlı shurflar qoyılǵan.

Bekkemlenbegen mákan-jaylar shaxristannıń qubla janbawırında jaylasqan bolıp, olardıń shegarası mádeniy qatlamlardıń tarqalıw jeri menen belgilenedi. Ulıwma maydanı 12 gektarǵa jaqın. Qubla-batıs shetleri jawın suwı menen juwılıp ketken. Qonıs relyefinde joybarlastırılǵan áyyemgi qurılıs izleri derlik saqlanbaǵan. Qonıs maydanında gúlal ıdıslardıń úzindileri hám basqa mádeniy qaldıqlar tabılǵan. Tabılǵan zatlardıń kópshiligin qoldan jabıstırıw usılında islengen kerder tipindegi gúlar ıdıslar quraydı. Sharıqta islengen ıdıslardıń bólekleri (gúzeler, xumlar) júdá kem ushraydı. Keramikadan tısqarı, haywan suyekleriniń úzindileri, kúlreń turpayı qumtasdan jasalǵan digirman tasları, temir shıǵanaqlar, mıs teńgeler tabılǵan. Bir qatar orınlarda kúlreń mádeniy qatlamlar jayılıp jatadı. Qonıs ústine eki jerge shurf qoyılǵan.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Ягодин В.Н. Кердерское поселение Куюк-кала. Историческая топография и хронология // Археология Приаралья. Вып. 2. – Ташкент: 1984. – С.56. Рис. 4
2. Якубовский А.Ю. Городище Миздахкан «Записи коллеги востоковедов». Т. V. Л., 1930. С. 564

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.